

Олена БАЧИНСЬКА

доктор історичних наук, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна
e-mail: Olena_an@ukr.net

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Станіслав КОВАЛЬСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна
e-mail: kovalskyi.sv@pdpu.edu.ua

Особливості здобуття початкової освіти в козацьких станицях Буджака у XIX ст.

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей здобування початкової освіти у козацьких станицях Буджака у XIX ст. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше запропонована комплексна оцінка можливостей отримати початкову освіту учнями в козацьких станицях у XIX ст. **Оригінальність дослідження** визначена дослідженням окремої важливої соціальної групи населення – козацтво, яка була відокремлена від інших жителів регіону. **Висновки.** Під час дослідження опрацьовані матеріали Комунальної установи «Ізмаїльський архів» та Державного архіву Одеської області, які вперше введені до наукового обігу. Зазначені архівні документи та опубліковані статистичні матеріали дали можливість показати особливості та загальні тенденції здобуття початкової освіти учнів в козацьких станицях Дунайського війська; порівняти їх стан освіти з школами сусідніх населених пунктів. З'ясовано, що лише найбільші за чисельністю станиці мали можливість утримувати школи. Школи відкривали за ініціативи військового керівництва та парафіяльного духовенства. Останні часто ставали учителями в таких школах. Поява в керівництві отамана І. Гангардта мала наслідком відкриття багатьох нових перспектив навчання в повітовому училищі. Визначено, що особливостями навчання було впровадження військовим керівництвом спеціальних навчальних предметів, що були пов'язані з військовою справою. Специфікою навчання стало те, що відбування військової служби батьками, вимагало залучення дітей до господарських робіт. В свою чергу це відволікало їх від навчання. Крім цього, характерною особливістю рисою навчання була російська мова через урядову політику, військову імперську службу та наявність різних етнічних груп, які служили в козацькому війську. Важливим та особливим аспектом навчання, а одночасно і стимулом до знань, була можливість стати писарем або канцеляристом у Військовому правлінні козацького війська. Найбільш здібні учні могли вступити у військові заклади освіти у губернських центрах імперії. Незважаючи на те, що освіта мала імперський військовий характер та регулу, навчання давало можливість отримати початкові знання з граматики, математики, читання.

Ключові слова: урядова політика, початкова освіта, духовенство, училища, учні, козацтво, військове керівництво, Буджак.

Olena BACHYNSKA

DSc (History), Professor Department of History of Ukraine and special historical disciplines Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>, e-mail: Olena_an@ukr.net

Stanislav KOVALSKYI

PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of World History and Methods of Teaching South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2958-4797>, e-mail: kovalskyi.sv@pdpu.edu.ua

PECULIARITIES OF OBTAINING PRIMARY EDUCATION IN THE COSSACK VILLAGES OF BUDZHAK IN THE 19TH CENTURY

Abstract. The purpose of the article is to study the features of obtaining primary education in the Cossack villages of Budzhak in the 19th century. The **scientific novelty** of the study is that for the first time a comprehensive assessment of the opportunities for students to receive primary education in Cossack villages in the 19th century has been proposed. The **originality** of the study is determined by the study of a separate important social group of the population - the Cossacks, which were separated from other residents of the region. **Conclusions.** During the study, materials from the Municipal Institution «Izmail Archive» and State Archives of Odesa region were processed, which were first introduced into scientific circulation. The specified archival documents and published statistical materials made it possible to show the features and general trends in obtaining primary education of school students in Cossack villages of Danube army; to compare their state of education with schools in neighboring settlements. It was found that only the largest villages in terms of population had the opportunity to maintain schools. Schools were opened on the initiative of the military leadership and parish clergy. The latter often became teachers in such schools. The appearance of Ataman I. Gangardt in the leadership resulted in the

opening of many new prospects for education in the county school. It was determined that the peculiarities of education were the introduction by the military leadership of special educational subjects that were related to military affairs. The specificity of education was that military service by parents required children to be involved in household work. In turn, this distracted them from education. In addition, a characteristic special feature of education was the Russian language due to government policy, imperial military service and the presence of various ethnic groups serving in the Cossack army. An important and special aspect of education, and at the same time an incentive for knowledge, was the opportunity to become a clerk or clerk in the Military Board of the Cossack army. The most capable students could enter military educational institutions in the provincial centers of the empire. Despite the fact that education had an imperial military character and regulations, education provided an opportunity to obtain initial knowledge in grammar, mathematics, and reading.

Key words: *government policy, primary education, clergy, schools, schools students, Cossacks, military leadership, Budzhak.*

Постановка проблеми. Володіння законами і правилами спілкування, а також здатність застосовувати їх для висловлювання своїх думок як усно, так і письмово, є ключовим навиком для кожної людини. Це одне з головних умов як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності, адже саме завдяки цьому формується набір компетенцій та знань, необхідних для успішної роботи. Поняття грамотності змінювалося з огляду на різні етапи політичного, економічного та культурного розвитку суспільства. У XIX ст. розуміння необхідного «грамотного» суспільства кардинально відрізнялось від сучасного. У різних соціальних груп можливість отримувати, хоча б початкову освіту була різною. У сільській місцевості спочатку початкову освіту надавали церковнопарафіяльні школи або в другій половині до них долучились земські школи. Особливою групою населення в цей період були військові іррегулярні контингенти, які оселялись в губерніях, і серед них козацькі війська. Одним з таких козацьких формувань на території сучасної України стало Дунайське козацьке військо, створене у 1828 р. в межах Аккерманського повіту південної Бессарабії або Буджака. Якщо формування та розвиток церковнопарафіяльних шкіл, земської освіти та народних училищ в регіоні привертало увагу дослідників, то початкова освіта в козацьких станицях залишилася поза їхніх інтересів. Між цим це є важливим аспектом освітнього процесу XIX ст., що мала свої специфічні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень формуванню освітніх закладів у козацьких станицях пов'язана з історією самого Дунайського козацького війська та його населення. Тому серед тих хто фрагментарно, але висвітлював питання освітнього процесу були у XIX ст. – парафіяльне духовенство – священник О. Бур'янов [1], наказний отаман війська І. Гангардт [2], поряд з тим існували узагальнюючі праці з історії освітніх процесів в усій Бессарабійській області або, іноземних колоністів – О. Защук, О. Єгунів, С. Богословский, С. Бандаков [3–6]; у XX ст. ситуація майже не змінилась, тобто частина наукових праць була присвячена формуванню козацьких підрозділів, а частина особливостям освіти в населених пунктах іноземних колоністів. Серед цих праць можна назвати публікації А. Бачинського, монографія та дисертація О. Бачинської, К. Челак [7–9].

Метою статті є дослідження особливостей здобування початкової освіти у козацьких станицях Буджака у XIX ст. Для досягнення мети були залучені архівні матеріали з Комунальної установи «Ізмаїльський архів», зокрема, ф. 755 «Новоросійське козацьке військо. 1828–1869 рр.» та Державного архіву Одеської області, ф. 1 «Управління новоросійського та бессарабського генерал-губернатора».

Виклад основного матеріалу. Створення Дунайського (Новоросійського) козацького війська відбувалось під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. з військових категорій населення – задунайських запорожців, усть-дунайських, чорноморських козаків, волонтерів з молдован, волохів, греків, албанців та інших. Пізніше до них приєднали відставних нижніх чинів з росіян, польських шляхтичів та коронних циган Бессарабії. Військо відразу було багатоетнічним, але більшість складала українські козаки. Станиць війська було 10: Акмангіт (тепер – Білолісся), Старокозаче, Волонтирівка, Миколаївка-Новоросійська (тепер – Байрамча), Миколаївка, Фараонівка, Каїри, Михайлівка, Ново-Троїцька, Петрівка (тепер Одеської області України та Штефан-Воде Республіки Молдова). Але не всі вони мали початкові школи.

Першу школу станиці Акмангіт відкрили в 1835 р. У ній викладали російську мову, закон Божий, основи арифметики та науки, які відповідали військовому званню. Тоді в школі навчалися 22 хлопці, а першими вчителями стали зауряд-хорунжий М. Недзельський і священник місцевої церкви. Школа фінансувалася за рахунок громадських коштів станиці. Підручники були надані графом М. С. Воронцовим і полковником Зверевим, серед яких були абетки з російської та слов'янської граматики, коротка географія й історія. Вже в 1836 р. випускники цієї школи почали працювати писарями у полках та Канцелярії війська [11, спр. 18, арк. 30–50]. Рік потому наказний отаман Станіслав Василевський отримав дозвіл від новоросійського та бессарабського генерал-

губернатора на направлення до Київського військового шпиталю п'яти найкращих учнів Акмангітської школи віком від 15 до 17 років. Навчання тривало чотири роки і було спрямоване на опанування основ «фельдшерського мистецтва» [12, арк. 2–11]. У цей же період отаман активно впроваджував російську мову серед військових, яка використовувалася козаками під час служби. Отаман С. Василевський запросив священника О. Оранського з Володимирської губернії до найрізноманітнішої за національним складом станиці Волонтирівки, щоб той заснував школу для козацьких дітей «на виключно російському діалекті» [1, с. 679]. Це дійсно було дуже важливим. За свідченням одного з викладачів Кишинівської духовної семінарії Василя Курдинського значний вплив на парафіян мала мова священника. На його думку, священник – молдованин, який десятки років пропрацював в українському селі «не навчався говорити українською, але парафія його, яка говорить українською, навчалася молдавській мові й навіть діти часто забувають малоросійську мову власних батьків» [10]. Звісно, що це можна застосувати і до початкової школи.

У 1838 р. було також відкрито школу в станиці Волонтирівка, а невдовзі й у станиці Старокозачій. До 1840 р. в цих трьох початкових школах навчалася вже 120 учнів, в усіх станицях війська [1, № 16, с. 914; 11, спр. 39, арк. 93–93 зв.].

Так само як і в парафіяльних школах навколишніх сіл в станичних школах, отримували освіту як хлопчики, так і дівчатка. Їх фінансування здійснювалося за рахунок коштів козацької громади. У таких школах викладали Закон Божий, церковний спів, читання, письмо та основи арифметики. Викладачами зазвичай ставали місцеві священники або найбільш освічені жителі станиць.

Відповідно до положення 1844 р. при Військовому правлінні, було засновано Військове училище в станиці Волонтирівка. Фінансування навчального закладу здійснювалося коштом станиці та внесками військових чиновників, чиї діти навчалися в цьому училищі. Приймати туди могли лише дітей офіцерів та козаків віком від 10 до 16 років. Точна кількість учнів не була обмеженою. Програма навчання включала предмети, аналогічні тим, які викладалися в школах того часу. Саме Військове училище відкрили лише через 17 років після його заснування, але ще до цього в Дунайському війську було організовано станичні школи у п'яти станицях: Михайлівці, Ново-Троїцькій, Миколаївці, Фараонівці та Каїрах. Отже, до 1844 р. у восьми школах навчалися 270 дітей [8, с. 183]. Однак через декілька років Військове правління залишило школи лише в трьох станицях – Акмангіт, Старокозачій, Волонтирівці через неспроможність фінансувати їх в малонаселених станицях. У результаті кількість учнів скоротилась до 99 [8, с. 184].

Якість освіти у станичних школах залишалася низькою. У 1858 р. військовий інспектор зафіксував, що в станиці Волонтирівка навчальні успіхи учнів були невисокими через слабку підготовку та відсутність належної моральної підтримки з боку вчителя. Військове керівництво вживало заходів для покращення ситуації. Згідно з наказом новоросійського та бессарабського генерал-губернатора графа О. Строганова, Військове правління мало забезпечити, щоб усі діти станичників обов'язково відвідували школи, а звільнення від навчання допускалося лише для хлопців, чия допомога була справді необхідною на польових роботах їхніх батьків. Вчителів старалися заохочувати. Наприклад, вчитель Старокозачої школи, урядник Халута, отримав подяку від генерал-губернатора за свої зусилля та успіхи в навчанні дітей. Щорічно на заохочення учнів та вчителів із військових коштів виділялося 43 срібних карбованці [12, ф. 3, спр. 55, арк. 16, 24].

Ситуація з освітою в Дунайському війську почала поліпшуватись наприкінці 1850-х рр. Навчання в станичних школах обмежувалося загальноосвітніми предметами, які не забезпечували можливість отримання вищої освіти. Батьки, які прагнули надати дітям більш якісне навчання, відправляли їх до казенних або приватних навчальних закладів Бессарабської області. Однак багато офіцерів через фінансові труднощі не могли дозволити собі утримувати дітей далеко від місця служби. Внаслідок цього військове керівництво домоглося виділення шести місць для Дунайського війська у московських кадетських корпусах, що стало значним кроком у вирішенні освітніх проблем.

Проте цього також виявилось недостатньо. Через поганий стан і недостатню організацію шкіл виникла необхідність покращити навчальну систему в війську. Програма для учнів, затверджена в Положенні про Дунайське військо 1844 р., була застарілою та не відповідала актуальним вимогам часу. Наказний отаман війська Іван Гангардт з'ясував, що програма, яка використовувалася у військовому училищі, в інших козацьких військах застосовувалася лише як матеріал для викладання в парафіяльних школах. Згодом, за вказівкою Попечителя Одеського навчального округу, Іван Гангардт підготував проект нової програми для військового та станичних училищ. У цьому проекті передбачалося створення військового училища для дітей офіцерів, а

також найздібніших дітей нижніх чинів, розрахованого на 100 учнів. Навчальний заклад мав складатися з трьох класів, в яких пропонувалося викладати такі дисципліни: закон Божий, російську мову, арифметику, геометрію, географію, основи загальної та російської історії; проводити заняття з чистописання, креслення та малювання. У позаурочний час планувалися заняття з гімнастики, верхової їзди, плавання, стрільби по мішені та участь у навчаннях піхотних і кавалерійських підрозділів. Програма була узгоджена із навчальним планом Акерманського повітового училища. До вступу приймалися хлопці віком від 8 до 13 років. Навчальний процес тривав упродовж усього року, а канікули були передбачені з 25 червня до 1 серпня. Найздібніші випускники після завершення навчання могли бути зараховані до вищих військових та цивільних навчальних закладів за державний кошт.

Для забезпечення початкової освіти дітей у станицях Байрамча (на той час – Миколаївка-Новоросійська), Волонтирівка, Акмангіт і Старокозаче створювалися однокласні парафіяльні училища на основі місцевих шкіл. Їх фінансування здійснювалося за рахунок станиць і хуторів. В таких закладах навчалися хлопчики з 8 років і дівчатка віком до 11 років. Учням викладали навички читання й письма, арифметику, а також правила військової справи, необхідної для подальшої служби у козацькому війську. Термін навчання становив щонайменше 7 місяців. У питаннях, які не були чітко визначені в проєкті, військове училище та станичні училища керувалися існуючими положеннями: перше підпорядковувалось правилам повітових училищ, а останні – парафіяльних. Проєкт Івана Євстафійовича Гангардта був затверджений, і вже в 1861 р. у зазначених станицях відкрили 4 парафіяльні училища, а також військове училище в місті Акерман, щоб уникнути затримки у його будівництві в станиці Миколаївці-Новоросійській (тепер – Байрамча) [5, с. 171–173, 198–204].

Військове училище було розташоване в приватному будинку, і за даними перепису 1862 р. в ньому навчалися 37 учнів. З метою зручності студенти цього закладу відвідували заняття і в повітовому училищі, і навпаки. Викладацький склад у двох училищах залишався однаковим. Під час інспекції 1863 р. представник Одеського навчального округу, таємний радник Постельс, звернув особливу увагу на бібліотеку військового училища, яка справила на нього сильне враження. Цю унікальну колекцію книг та навчальних посібників привіз із-за кордону генерал-майор Іван Гангардт. У бібліотеці зберігалися глобуси, астрономічні, географічні й топонімічні карти, геометричні моделі, картини з анатомії, ботаніки, зоології, моделі для малювання та креслення, історичні ілюстрації, а також обладнання, як-от мікроскопи, барометри й електричний телеграф. Книжкова колекція включала найкращу на той час навчальну літературу, енциклопедії та періодичні видання російською й французькою мовами, які замовлялися місцевою громадою й залишалися в училищі. Бібліотекою та навчальними посібниками могли користуватися як учні повітового училища, так і жителі міста. У додатковий час для розвитку практичних навичок були облаштовані теслярні, токарні й друкарські верстати, а також літографічне обладнання для палітурних робіт. Учні займалися фізичною активністю, зокрема гімнастикою та фехтуванням. Генерал-майор Гангардт пропонував ідею об'єднання двох училищ із подальшим перетворенням їх на прогімназію [2; 4, с. 43–44].

Проте цього не відбулося. Починаючи з 1864 р., через фінансові труднощі та нездатність батьків забезпечити виховання дітей на відстані, Військове училище було перенесено до станиці Миколаївки-Новоросійської. Це переміщення дозволило збільшити кількість учнів та позбавити козаків необхідності сплачувати податок на утримання закладу. У 1865–1866 рр. в училищі працювали чотири викладачі, а навчалось 34 учні. Завідуючим училищем був призначений титулярний радник П. Гапонов, який викладав російську мову, історію та малювання. Математику викладав М. Марченко; географію та чистописання – колезький регістратор Г. Победа; закон Божий – священник В. Завойчинський. Викладання предметів військового мистецтва та креслення здійснювали чиновники із Військового правління [13].

У станичних парафіяльних училищах, що діяли при станичних правліннях, у 1862 р. навчалось 162 учні, з яких 154 були хлопці та лише 8 – дівчата. Посаду вчителя в станиці Волонтирівка з 1864 р. обіймав Г. Обуховський. Варто зазначити, що він походив із козацької родини, здобував освіту у Військовому училищі й після його закінчення успішно склав іспит для вступу до Кишинівської гімназії [4, с. 40; 11, спр. 193, арк. 38–39].

Проте рівень освіти в станицях залишався далеким від задовільного. Як зазначав священник О. Бур'янов, серед жителів станиці Волонтирівка «є чимало грамотних, але тих, які розуміли б те, що їм кажуть про віру та мораль мало, вони складають лише 1/7 частину всього населення. Все це через те, що батьки до потреб школи і шкільних занять дітей своїх... завжди були байдужими

і нечутливими» [1, с. 675]. Для порівняння про схоже ставлення писав протоієрей церкви села Плахтіївка С. Бандаков. У парафіяльній школі цього села, де навчалося від 30 до 100 дітей, викладання закону Божого та церковного співу було довірено священику Дончині, тоді як читання, письмо та арифметика велися вчителем Хотинського повітового училища Федотом Галищуком. Саме завдяки старанням останнього, його бездоганній поведінці та наполегливій роботі, місцеві жителі почали прихильно ставитися до школи. Незважаючи на скромні успіхи учнів, батьки залишалися дуже задоволеними і навіть почали із гордістю про це розповідати [2, с. 382]. Проте дітей та їхніх батьків, які розуміли важливість освіти, було мало, тому на постійній основі школу відвідували лише 12–17 учнів. Влітку навчання ускладнювали польові роботи, а взимку – нестача теплового одягу та взуття. В той час в школах іноземних колоністів намагались вирішити це питання. Щоб підтримати освітній процес, швейцарське товариство Шабо знайшло креативний спосіб допомоги: вони почали шити і продавати фартухи та сукні, а зароблені кошти передавати вчителю. Метою було забезпечення найменш забезпечених учнів необхідним одягом та взуттям для участі в навчанні [6, с. 229].

У першій половині 1860-х рр на території всього Аккерманського повіту (включно з козацькими станицями) функціонувало 36 сільських шкіл, підпорядкованих міністерству державного майна, а також 69 парафіяльних шкіл духовного відомства. У них працювали близько сотні вчителів, а загальна кількість учнів складала близько трьох тисяч хлопчиків і 400 дівчат. Попри ці показники, стан освіти не можна назвати задовільним, хоча в статистичних даних Аккерманський повіт був відзначений як один із найкращих [4, с. 38–42].

Станом на 1869 р., коли відбулася ліквідація козацького війська, в його училищах і школах навчалося 211 учнів та працювало 11 викладачів. Крім того, ще 9 учнів здобували освіту у вищих навчальних закладах. Зокрема, у Київській Володимирській військовій гімназії та Полтавській військовій гімназії навчання відбувалося за кошти війська, а в Кишинівському притулку духовних дівчиць – за власні кошти студентів. Деякі з них також навчалися у таких установах як Одеський інститут благородних дівчиць і Одеське училище глухонімих за державний кошт [11, спр. 196, арк. 320 зв.; спр. 201, арк. 179; спр. 226, арк. 39].

Після ліквідації війська училище було передано у відання Міністерства народної освіти, а станичні училища – місцевим керівникам початкових народних шкіл. Уже в 1871 р. в Миколаївці-Новоросійській на основі військового та станичного училищ відкрили вчительську семінарію та двокласне училище. В інших станицях продовжили функціонувати народні школи [14, с. 465]. Тоді ж перепис населення Російської імперії 1897 р. засвідчив один із найкращих рівнів освіти в Аккермані та Аккерманському повіті. Грамотними серед жителів Аккермана виявилися 30,7%, а серед населення всього повіту – 25% [підрахунки авторів: 15].

Висновки. На основі нових архівних матеріалів було визначено особливості й загальні тенденції отримання початкової освіти учнями в козацьких станицях, а також порівняти їхню освітню ситуацію з школами сусідніх населених пунктів. З'ясувалося, що тільки найбільші станиці Дунайського козацького війська мали можливість утримувати школи. Школи відкривали з ініціативи військового керівництва та парафіяльного духовенства, які часто самі ставали вчителями. Прихід до керівництва отамана І. Гангардта сприяв відкриттю нових перспектив для навчання в повітовому училищі. Особливостями навчання було включення військовим керівництвом спеціальних предметів, пов'язаних із військовою справою, наприклад фехтування, їзда верхи тощо. Ще однією специфікою було те, що служба батьків у війську змушувала дітей допомагати у господарських справах, що відволікало їх від навчання. Окремою характерною рисою навчання стало опанування російської мови через урядову політику, військову імперську службу та наявність різних етнічних груп у козацькому війську. Важливим аспектом навчання був шанс стати писарем або канцеляристом у Військовому правлінні козацького війська, який одночасно слугував стимулом до знань. Найздібніші учні мали можливість вступати до військових закладів освіти в губернських центрах імперії. Незважаючи на імперський військовий характер та службову регулу, навчання надавало можливість отримати базові знання з граматики, математики та читання.

Список літератури

1. Бурьянов А. Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Волонтировка, бывшей казачьей станицы Аккерманского уезда. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1877. № 16. С. 670–691.
2. Гангардт И. Е., Губкин В. В. Новороссийское казачье войско в 1861 и 1862 гг. Сборник Бессарабского областного статистического комитета. Кишинев, 1864. Т. 1. С. 87–89.

3. Бандаков С. Историко-статистическое описание церкви и прихода села Плахтеевка Аккерманского уезда. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1875. № 9. С. 375–382.
4. Егунов А. И. Число учащихся в учебных заведениях Бессарабии. *Записки Бессарабского областного статистического комитета*. Кишинев, 1864. Т. 1. С. 43–44.
5. Зашук А. Военное обозрение Бессарабской области. Санкт-Петербург, 1863. Ч. 2. 260 с.
6. Богословский С. Опыт историко-статистического описания церкви и прихода Шабо Аккерманского уезда. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1873. № 3. С. 220–231.
7. Бачинський А. Д. Центральне болгарське училище в Комраті, 1868. *З історії південних та західних слов'ян*. Одеса, 1962. С. 135–147 (Праці ОДУ ім. І. І. Мечникова. Т. 152. Серія історичних наук. Вип. 9).
8. Бачинська О. Дунайське (Новоросійське) козацьке військо. 1828–1868 рр. Одеса, 1998. 232 с.
9. Челак Е. И. Училищно дело и культурен живот на бггарските преселници в Бесарабия (1856–1878): автореф. канд. на ист. науки. София, 1996. 16 с.
10. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. ІР. Ф. V. Одеське товариство історії та старожитностей. Спр. 800. Народні легенди у Бессарабії [на біблійнні теми, зібрані викладачем Кишинівської духовної семінарії Василем Курдинським. XIX ст.] Рукопис. Оригінал. 56 с.
11. Комунальна установа «Змаїльський архів». Ф. 755. Новоросійське козацьке військо. 1828–1869 рр. Оп. 1. Спр. 18. Справа про відкриття училища для дітей в ст. Акмангіт. 170 арк.
12. Державний архів Одеської області. Ф. 1. Управління новоросійського та бессарабського генерал-губернатора. Оп. 218 (1837). Спр. 3. Статистичні та інші відомості про Дунайське й Азовське війська. 151 арк.
13. Новоросійський календар на 1867 г. Одеса, 1866. С. 82–83; на 1869 г. Одеса, 1868. С.109–111.
14. Открытие Байрамчешкой учительской семинарии. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1873. № 11. С. 465.
15. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г.: Бессарабская губерния. Санкт-Петербург, 1905.

References

1. Bur'yanov, A. (1877). Historical and statistical description of the church and parish of the village of Volontirovka, a former Cossack village of Akkerman district. *Kishinevskiyе еparkhialnye vedomosti [Chisinau diocesan gazette]*, 16, 670–691. Chisinau [in Russian].
2. Gangardt, I., Gubkin, V. (1864). Novorossiysk Cossack army in 1861 and 1862. *Zapiski Bessarabskogo oblastnogo statisticheskogo komiteta [Notes of the Bessarabian regional statistical committee]*, 1, 87–89. Chisinau [in Russian].
3. Bandakov, S. (1875). Historical and statistical description of the church and parish of the village of Plakhteyevka, Akkerman district. *Kishinevskiyе еparkhialnye vedomosti [Chisinau diocesan gazette]*, 9, 375–382. Chisinau [in Russian].
4. Egunov, A. (1864). The Number of Students and Pupils in Educational Institutions of Bessarabia. *Zapiski Bessarabskogo oblastnogo statisticheskogo komiteta [Notes of the Bessarabian regional statistical committee]*, 1, 43–44. Chisinau [in Russian].
5. Zashchuk, A. (1863). Military Review of the Bessarabian Region. P. 2. St. Petersburg [in Russian].
6. Bogoslovsky, S. (1873). An Attempt at a Historical and Statistical Description of the Church and Parish of Shabo, Akkerman District. *Kishinevskiyе еparkhialnye vedomosti [Chisinau diocesan gazette]*, 3, 220–231. Chisinau [in Russian].
7. Bachynskiy, A. (1962). Central Bulgarian College in Comrat, 1868. *From the History of Eastern and Eastern Slavic Countries*. 135–147 (Practice Odesa I. I. Mechnikov State University. T.152. Series of historical sciences. Vol. 9). Odesa. [in Ukrainian].
8. Bachynska, O. (1998). Danube (Novorossiysk) Cossack Army. 1828–1868 pp. Odesa. [in Ukrainian].
9. Chelak, E. (1996). Educational work and cultural life on the bgarskite of the settlers in Bessarabia (1856 – 1878): abstract dissertation of PhD (History). Sofia. [in Bulgarian].
10. National Library of Ukraine. Fund V. Odesa Partnership of History and Old Life. File 800. Folk legends in Bessarabia [in the Bible, collected by Vasyl Kurdinsky, the leader of the Chisinau Theological Seminary. XIX century] Manuscript. Original [in Russian].
11. Municipal Institution «Zmail Archives». Fund 755. Novorossiysk Cossack Army. 1828–1869. Inv. 1. File 18. The case of opening a school for children in the village of Akmangit [in Russian].
12. State Archives of the Odesa Region. Fund 1. Office of Novorossiysk and Bessarabian Governor-General. Inv. 218 (1837). File 3. Statistical and other information about the Danube and Azov armies [in Russian].
13. (1866 & 1868). Novorossiysk Calendar for 1867. Odessa, 82–83 & for 1869. Odessa, 109–111 [in Russian].
14. Opening of the Bayramchesky Teachers' Seminary (1873). *Kishinevskiyе еparkhialnye vedomosti [Chisinau diocesan gazette]*, 11, 565. Chisinau [in Russian].
15. (1905). First General Census of the Russian Empire. 1897: Bessarabian Province. St. Petersburg [in Russian].

(Надійшла до редакції / Received: 10.04.2026; Схвалено до друку / Accepted: 14.04.2026; Публікація / Published: 28.04.2026)

